



УДК 93 (477)

**РОЛЬ ЗЕМСТВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ФОРМУВАННІ ІННОВАЦІЙНОЇ
КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА
(кінець XIX – початок XX ст.)**

Малюга В.В., асистент ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»

У статті на основі аналізу джерел та літератури розглядається діяльність земських органів самоврядування в розвитку сільськогосподарської освіти Чернігівської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. Підкреслюється, що основним джерелом фінансування закладів освіти були пожертвування земських зібрань, добродійних організацій і приватних осіб. Відмічається, що земства зіграли вирішальну роль у становленні системи сільськогосподарської освіти Чернігівської губернії.

Чернігівська губернія, земська установа, освіта, фінансування.

Українське село в кінці XIX ст. переживало глибоку затяжну кризу, яку посилювали радикальні перетворення 60-70 років. Від вирішення аграрного питання залежав не тільки економічний розвиток, але і соціальна стабільність. Реформи відкрили широкі перспективи перед аграрним виробництвом країни. Однак, крім юридичного закріплення рівних прав сільського населення в можливостях придбання засобів виробництва й виборі способів господарювання, необхідно було змінити стереотипи селянського мінталітету і підняти загальну агрономічну культуру населення. Тим часом, держава не здатна було самотужки вирішити дану проблему. Поряд з аграрною реформою, 1 січня 1864 року був затверджений закон про земське самоврядування. Земства відіграли позитивну роль у покращенні життя українського села і розвитку освіти.

Аналіз діяльності земств дозволяє зрозуміти роль органів місцевого самоврядування у процесах, що відбувалися в пореформеній Росії XIX ст., й осмислити характер сучасних перетворень місцевих органів самоврядування в умовах хиткості демократичних структур.

Особливий інтерес викликають земські заходи в питаннях становлення і розвитку нижчої сільськогосподарської освіти Чернігівщини в кінці XIX – початку XX століття. Пошук оптимальної моделі профтехосвіти та забезпечення аграрного сектора професійними сільськогосподарськими кадрами продовжує залишатися актуальним в сучасній Україні.

Спеціальне дослідження скоординованої політики держави, органів місцевого самоврядування та господарюючих суб'єктів дозволило б вирішити питання організації і фінансування освітніх установ в умовах ринкової економіки. Отже, мета даної статті полягає у доведенні факту значного внеску земства в процес становлення та розвитку сільськогосподарської освіти Чернігівської губернії. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі наукові завдання: охарактеризувати зміни, які відбулись у сільськогосподарській освіті з уведенням Положення про земські установи 1864 р.; визначити головні тенденції освітнього процесу в Чернігівській губернії наприкінці XIX – початку XX ст., які можуть сприяти вдосконаленню сучасної системи освіти.

Предметом й об'єктом дослідження статті є участь земських органів самоврядування в становленні та розвитку сільськогосподарської освіти в Чернігівській губернії в кінці XIX – початку XX століття. Завданням дослідження є визначення оптимальних шляхів покращення якості сільськогосподарської освіти в умовах нових реалій існування українського села.

Хронологічні рамки дослідженні включають кінець XIX століття - початок XX століття. Реформи 60-70 років XIX сприяли розвитку буржуазних відносин в аграрному виробництві. Необхідність технічного переоснащення виробництва та впровадження нових



**Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів і студентів
«Роль інститутів освіти та науки у формуванні інноваційної культури суспільства»**

методів господарювання викликала потребу в професійних сільськогосподарських кадрах. Відкриття нижчих сільськогосподарських шкіл було початком нового етапу в справі підготовки фахівців масових професій. Одночасно в результаті перетворень кінця XIX століття виникає нова форма місцевого самоврядування – земство.

Джерельна база представлена доповідями і звітами Чернігівської земської управи, економіко-статистичними матеріалами, які висвітлювали повсякденну діяльність земства [1]. Цінний матеріал про діяльність Чернігівського губернського земства міститься у фонді 707 «Чернігівське губернське земство» Центрального державного історичного архіву України м. Київ. Важливим джерелом є також періодичні видання, а саме «Земский сборник Черниговской губернии.», «Черниговская земская неделя», «Черниговское слово», «Черниговские губернские ведомости» та ін., де особлива увага приділялась новинам місцевого життя, подавалися детальні звіти засідань Чернігівської земської управи, друкувалися розпорядження повітового та губернського начальства.

Дослідження земської діяльності розпочинається з кінця 1860-х рр. Позитивно оцінювали земську діяльність історики Б. Веселовський і О. Васильчиков [2]. Серед дореволюційних праць, присвячених земській діяльності в галузі освіти, виокремлюються роботи В. Чарнолуського, Г. Фальборка і П. Чижевського [3]. У роботах 1980-х – 90-х рр. порушується низка нових проблем, а саме: питання культурно-господарської та освітньої діяльності земської інтелігенції [4]. Сучасні дослідники розглядають історіографію земств, аналізують урядову політику щодо органів місцевого самоврядування на початку XX ст., досліджують роль земств в активізації громадського життя [5]. Справі земської освіти свої праці присвятили О. Гуз, В. Курченко, О. Мармазова та І. Захарова [6]. Становлення та розвиток освіти в Чернігівській губернії розглядав у своїй статті Гандиш А. [7], предметом спеціального дослідження тема не була.

Церковна освіта не відповідала часу і поступово втрачає свої позиції. З метою її реформування 14 червня 1864 року видано «Положення про початкові народні училища» [1, 47]. Воно дозволило відкривати і утримувати початкові народні школи громадським організаціям, приватним особам, але ставило ці навчальні заклади під контроль повітових і губернських училищних рад. Це «Положення» запровадило три типи початкових шкіл: які створювали Міністерство народної освіти (міністерські), земства (земські), церква (церковно-парафіальні).

Держава на початку XIX ст. була ще не готова взяти усі функції у галузі народної освіти в свої руки і частину їх передає органам місцевого самоврядування – земствам. Земство було абсолютно новим і прогресивним явищем для соціально-економічного розвитку держави. Земська діяльність своєю господарською та культурною політикою розхитувала непорушність абсолютної монархії, сприяла зростанню громадсько-політичного руху, відбивала інтереси ліберальної інтелігенції.

23 жовтня 1859 року уряд царської Росії розпорядився скласти проект перетворень губернського самоврядування. 15 березня 1862 року до Ради Міністрів був поданий проект положення про земські установи. Він отримав схвалення тільки 2 липня 1862 року та був опублікований у журналі «Северная почта» 1862 №2. У березні документ обговорювали у Державній раді за участю столичних губернських предводителів дворянства та управителів містами [8, 4-8].

1 січня 1864 року «Положення про губернські та повітові установи» набуло сили закону. Воно проголошувало «Для кожної губернії і кожного повіту створюються губернські та повітові установи» [9, 1].

Народну освіту для селян поширювали земства, таким чином держава підкреслювала становість освіти. Згідно з «Положення» земства впроваджувались в 34 губерніях Російської імперії [9, 2]. Введення і функціонування земських установ розпочалось з початком лютого

СЕКЦІЯ 3

**«Соціально-економічні аспекти управління якістю освіти і науки»
«Освітні інновації з позицій доступності та неперервності освіти»**



1865 р. В Україні земства почали діяльність з 1865 р. Перше засідання Чернігівського губерньського земства відбулося 25 вересня 1865 року [10, 1].

Згідно з «Положенням» 1 січня 1864 р., земству не було надано широких прав в освітній діяльності, а дозволено «піклуватись про розвиток заходів народної освіти й переважно в господарчому напрямку й участь у завідуванні, утриманні на рахунок земства шкіл та інших навчальних закладів» [9, 2-3]. В педагогічний процес втручання земств було заборонено. Також вони не мали права втручатись в навчально-виховний процес. Вони не мали права практично впливати на навчальні програми, складати і пропонувати власні, не впливали на структуру уроку. Робити цього їм не дозволяли урядові установи, адже в такому випадку до народної школи могли потрапити прогресивні ідеї. Слід зазначити, що «Положення» від 25 травня 1874 р. було піддане критиці багатьма земствами [11, 174-175]. Реакцією на нього, стала найпередовіша і найпрогресивніша на той час вимога Чернігівського повітового земства: воно підняло в 1881 р. клопотання про передачу сільських шкіл у повне розпорядження земства й про викладання у них української мови.

З моменту заснування земство у своїй роботі керувалось місцевими потребами. Оскільки сільське господарство було головним заняттям жителів Чернігівської губернії, то цим і пояснюється інтерес до нього земства.

Серед заходів щодо підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва одне з головних місць посідала робота по розповсюдженню сільськогосподарських знань. Значна увага цьому питанню почала приділятися наприкінці XIX століття. Так, у 1898 році в доповіді губерньському зібранню управа вказувала, що сільськогосподарські школи в руках практика-спеціаліста будуть середньої величини дослідним полем і фермою, яку веде завідуючий школою з допомогою учнів [12, 57]. Вказувалось на те, що, крім здобуття знань, які необхідні селянам для налагодження на відповідному рівні свого господарства, вони дістануть можливість отримати загальноосвітню підготовку.

На сторінках місцевих друкованих органів («Черниговская земская неделя», «Черниговское слово», «Черниговские губерньские ведомости») неодноразово піднімалось питання про запровадження в губернії системи сільськогосподарських навчальних закладів [13, 39].

Керуючись потребами місцевого населення, Чернігівське губерньське земство наприкінці XIX – початку XX століття створило освітню систему, яка включала сільськогосподарські училища, школи та курси [7, 110].

Зупинимось на характеристиці даної системи навчальних закладів та їх роботі. Найскладнішим в організаційному відношенні було відкриття сільськогосподарських училищ, адже необхідних для цього коштів у земств, як правило, бракувало.

Однак у 1899 році було засновано сільськогосподарське училище при Новозибківському реальному училищі [10, 52]. Воно представляло собою середній навчальний заклад, до якого приймали хлопчиків 14-15 років. При цьому обов'язково треба було пройти курс однокласного початкового училища (умова для вступу). Класні заняття тривали півроку, а час, що залишався, відводився на практичні заняття. Курс навчання тривав 3-4 роки. Всі учні жили і працювали в училищі упродовж року. За навчальною програмою в училищі додатково вивчались ремесла, такі як столярна, токарська, ковальська справи.

Після закінчення навчання випускники розподілялись на роботу в різні повіти Чернігівської губернії. Протягом 2-3 років вони повинні були подавати періодичні звіти в раду училища про виконану роботу.

У 1900 році за проханням і при матеріальній підтримці губерньського земства був відкритий сільськогосподарський відділ при Ніжинському технічному училищі імені О.Ф. Кушакевича та сільськогосподарське училище у Воздвиженську Глухівського повіту [14, 52]. Порушувалось питання про відкриття подібних Батурині, Березні, Козельці, Чернігові.



**Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів і студентів
«Роль інститутів освіти та науки у формуванні інноваційної культури суспільства»**

Навчальний процес у Ніжинському технічному училищі відбувався згідно з діючими навчальними програмами для подібного типу спеціальних навчальних закладів по всій Російській імперії. В перше десятиліття свого існування в Ніжинському нижчому технічному училищі з відділенням сільськогосподарським-технічним і слюсарно-механічним імені А. Кушакевича робота була зосереджена на поєднанні навчального процесу з виробничо-практичною діяльністю. З цією метою при училищі було створено: фізичний кабінет, сільськогосподарсько-технічний кабінет, природно-історичний кабінет, сільськогосподарська технічна лабораторія, механізаторська майстерня, навчальна сільськогосподарська ферма, садове господарство і метеорологічна станція I класу 2 розряду. Про практичну спрямованість навчального процесу свідчить і розклад занять. У першій половині дня, з 8⁰⁰ до 12⁰⁰ в класах відбувалися заняття тривалістю одну годину кожне. Після обідньої перерви з 14⁰⁰ до 18⁰⁰ проводилися заняття в майстернях. У суботу зранку проводилися заняття співів, а далі з 10⁰⁰ до 12⁰⁰ і з 14⁰⁰ до 16⁰⁰ знову заняття в майстернях. У період польових робіт учні виконували різні види сільськогосподарських робіт [15, 10].

Чернігівське губернiale земство 1896 року клопоталося про перетворення Ніжинського історико-філологічного інституту в сільськогосподарську школу [17, 448]. Проте дане клопотання лишили без відповіді.

Констатуючи значну роль училищ у розповсюдженні сільськогосподарських знань серед селян, а також дрібних і середніх землевласників, варто зауважити, що кількість цих навчальних закладів за браком коштів і кваліфікованих фахівців була далеко недостатньою.

Для розповсюдження знань серед широких прошарків населення в Чернігівській губернії відкривалися сільськогосподарські школи. Вони запроваджувалися згідно з «Нормальним положенням о низших сельскохозйственнх школах», затвердженим 27 грудня 1883 року [18, 3-8]. Метою цих шкіл вперше проголошувалось розповсюдження в народі основних знань з сільського господарства і необхідних для нього ремесел, переважно шляхом практичних знань і навичок [19, 22]. Вони поділялися на два види: загальні сільськогосподарські і спеціальні. Слухачі загальних шкіл одержували знання з основ сільськогосподарського виробництва загалом; в спеціальних школах вивчалися окремі його галузі (садівництво, городництво, бджільництво, тваринництво тощо). Згідно з обсягом навчального курсу обидва типи шкіл поділялися на школи першого та другого розрядів. Курс навчання тривав 3 роки і розподілявся на 3 класи. Він включав основи теоретичних знань і відповідні профілю закладу практичні заняття, які в загальних школах проводилися шляхом організації сільськогосподарських та ремісничих робіт [18, 3-8].

Питання про відкриття сільськогосподарських шкіл викликало багато суперечок, про це свідчить рішення Чернігівської земської управи в доповіді зібранню 1886 року, де ретельно було розібрано питання про участь земства в улаштуванні сільськогосподарських шкіл спираючись на «Положення» 1883 року. Управа рішуче та категорично висловила протидію такої участі. Це вона пояснювала тим, що, по-перше, на думку управи, курс спеціальних наук в школах 1-го та 2-го розряду був дуже великий і не був під силу селянським хлопчикам, що вступали в ці школи; по-друге, тривалий термін навчання для абітурієнтів віку 13-14 років, був недоречним, адже саме в цьому віці селянські хлопчики були вже робочою силою; по-третє, спираючись на досвід інших земств, Чернігівське вважало, що закінчивши курс учні не будуть повертатися в свої господарства. Приймаючи все це до уваги, та порахувавши, що відкриття двох нижчих сільськогосподарських шкіл в губернії викличе витрати з земських коштів не менше 120 тис. крб. одноразово та по 20 тис. крб. щорічно, Чернігівська управа вважала, що «незначний результат, який можуть дати ці школи, не буде відповідати витратам» [20, 150]. Земство вирішило звернути увагу на інші засоби розповсюдження сільськогосподарських знань, таких як організація виставок, різних конкурсів, зразкових ферм, експериментальних ділянок та ін.

СЕКЦІЯ 3

**«Соціально-економічні аспекти управління якістю освіти і науки»
«Освітні інновації з позицій доступності та неперервності освіти»**



Незважаючи на вищесказане, ідею відкриття сільськогосподарських шкіл підтримали Мглинське, Сосницьке, Остерське, Суразьке, Стародубське та Новгород-Сіверське повітові земства [21, 57-59].

Зокрема, були відкриті і працювали: Майнівська сільськогосподарська школа в Козелецькому повіті, школа садівництва і бджільництва в селі Слободка Чернігівського повіту, Стародубська сільськогосподарська школа та інші.

Майнівська школа відкрита в листопаді 1891 року, коли поміщиця – меценатка О. Майнова заповіла свій маєток і майже 500 дес. землі біля села Щаснівка колишнього Козелецького повіту (нині Бобровицький район) для створення сільськогосподарської та ремісничої школи.

Курс навчання тривав 4 роки і розподілявся на чотири класи. В школу приймалися хлопці після 14 років із знаннями в обсязі курсу початкових народних училищ. В школі викладались: 1) загальноосвітні предмети за програмою двокласних сільських училищ та церковні співи і 2) спеціальні: а) необхідні для сільських господарів основні дані із природознавчих наук; б) землеробство; в) скотарство з ветеринарією; г) важливі законоположення, що стосуються селянського побуту і сільського господарства, а також знайомляться з городництвом, табаководством і бджільництвом [22, 15].

Стародубська нижча сільськогосподарська школа 2-го розряду була започаткована в 1910 році на основі «Положення про сільськогосподарську освіту», від 26 травня 1904 року і «Расписания должностей в сельскохозяйственном учебном заведении на хуторе Гетунов» [23, 31-39].

Школа була відкрита з метою навчання за допомогою практичних занять рільництва, тваринництва, городництва та бджільництва. Вона підпорядковувалась Головному управлінню землевпорядкування та землеробства по департаменту землеробства.

Стародубська школа фінансувалась за рахунок: а) щорічного асигнування Головного управління землевпорядкування і землеробства в розмірі 15000 крб.; б) щорічного асигнування Чернігівського губернського земства – 2000 крб. і Стародубського повітового земства – 1000 крб.; в) прибутків від господарства школи, угідь, майстерень та споруд, що їй належали; г) пожертвувань, що робили земства, товариства чи приватні особи на утримання стипендіатів та інші потреби.

Школа мала свою печатку з написом «Стародубская земская низшая сельскохозяйственная школа 2-го разряда». Вона мала право на придбання нерухомого майна і прийняття пожертвувань. Керівництву школи дозволялося безкоштовно виписувати з-за кордону книги та інші навчальні посібники, сільськогосподарські машини і знаряддя, насіння, добрива; безплатно пересилати пакети.

Курс навчання в школі тривав 3 роки і розбивався на 3 класи. Сюди приймали підлітків усіх станів, яким виповнилось 14 років. При цьому зверталась увага на фізичне здоров'я, оскільки треба було виконувати практичні сільськогосподарські роботи.

Значна увага приділялась практичним заняттям, на яких учні здобували практичні вміння та навички, необхідні для ведення сільськогосподарських робіт. Практичні роботи розподілялись між учнями так, щоб кожний із них протягом шкільного курсу виконував усі завдання і міг після школи самостійно їх застосувати та пояснити, чому він робить так, а не інакше.

Загальна тривалість занять учнів не повинна була перевищувати 10-12 годин на добу. У повсякденному житті учні мали дотримуватись статуту школи. Виховання велося на основі любові до сільськогосподарської праці, тому нічого зайвого в побуті учнів не було.

Губернське земство піклувалось не тільки про розповсюдження сільськогосподарських знань серед чоловічого населення губернії, а й відкривало відповідні школи, в яких освіта в галузі господарства могли здобувати також жінки. Яскравим свідченням цього була Преображенська нижча жіноча сільськогосподарська школа 2-го розряду у маєтку



**Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів і студентів
«Роль інститутів освіти та науки у формуванні інноваційної культури суспільства»**

Неплюєва на хуторі Воздвиженському Глухівського повіту Чернігівської губернії. Школа почала свою діяльність в 1891 р.

Теоретичне викладання велося регулярно з обов'язковим щоденними класними заняттями протягом трьох годин уроків із загальноосвітніх предметів і по спеціальним – пояснення найважливіших явищ природи, учіння про шкідливих та корисних комах і рослин, основні відомості про сільське господарство селянський побут.

В 1894-1895 навчальному році число уроків з теорії – 1168, із них на загальноосвітні предмети припало – 749 (63%): закон Божий – 111, російська мова – 282, математика – 156, географія – 108, історія – 92 уроки. Із спеціальних предметів: природознавство – 137 уроків. Із землеробства: ґрунтознавство, обробіток і удобрення 20 уроків, знаряддя обробітку – 4. Із тваринництва: догляд і кормління – 48 уроків, скотарство – 10, вівчарство – 5, свинарство – 6, птахівництво – 30, всього 99 уроків. Із молочного господарства: догляд за молоком – 15 уроків, маслоробство – 10, сироваріння – 5. По кресленню 50 уроків. Всього по спеціальним наукам 420 уроків або 35,9% [24, 61].

В 1903 році в Ніжинському повіті Чернігівської губернії була утворена Людмилинська жіноча школа сільського домоведення та садибного господарства, в яку приймалися дівчатка не молодше 16 років, що закінчили початкові училища. Навчальні предмети в школі поділені на теоретичні і практичні заняття. В школі викладались наступні предмети: Закон Божий, російська мова, арифметика, фізика, хімія, зоологія, тваринництво, молочна справа, рукоділля, кулінарія, домоводство, гігієна, надання першої допомоги, рахівництво і співи [25, 25]. Характер викладання в школі був переважно практичний і класні уроки мали значення допоміжних до практичних занять під час навчання різним галузям сільського і присадибного господарства.

Майже половина коштів на утримання школи надходило від Чернігівського губернського і Ніжинського повітового земств [26, 226]. В 1912 році школу було закрито у зв'язку з перетворенням її в жіночу Учительську семінарію [27, 287].

Великий внесок у розвиток освіти зробили земські періодичні видання, що поширювали сільськогосподарську освіту на селі. Головна роль просвітницької діяльності земств через сільськогосподарську пресу в тому, що вона доносила до населення нові технології вирощування культур, популяризувала кращі досягнення в галузі, інформувала про хід сільськогосподарського життя губернії.

Цю групу складали «земські збірники». В 1867 році піднято питання про видання періодичного органу в Чернігівській губернії «Чернігівського земського вісника» [28, 25].

Мережа сільськогосподарських шкіл та періодичні видання Чернігівської губернії не могли повною мірою вирішити проблему розповсюдження сільськогосподарських знань. На початку ХХ століття сільськогосподарські знання почали розповсюджуватись серед населення губернії шляхом відкриття тимчасових курсів, читання лекцій, надання порад населенню з питань сільського господарства, роздачі науково-популярної літератури тощо.

Перші тимчасові сільськогосподарські курси були відкриті повітовим земством у Мглині [29, 3]. Вони працювали 10 днів і призначались для вчителів сільських шкіл, але їх відвідували також селяни і священники.

З 21 липня по 10 серпня 1907 сільськогосподарські курси були влаштовані у Новгороді-Сіверському для всіх, хто цікавився сільським господарством. Ці курси прослухало загалом 80 чоловік, із них 30 учителів [7, 112].

Переконавшись у їх доцільності, Чернігівське губернське земство в 1907 році підтримало ідею організації періодичних районних тимчасових курсів з сільського господарства. Починаючи з 1908 такі шеститижневі курси організовувались губернським земством щорічно. Так, у 1908 році курси були засновані у місті Новгороді-Сіверському, у 1909 році - у м. Ніжині, у 1910 році - у м. Березні, у 1911 році - у м. Новозибкові, у 1912 році - у м. Стародубі, у 1913 році - у м. Бобровиці [30, 4].

СЕКЦІЯ 3

«Соціально-економічні аспекти управління якістю освіти і науки»
«Освітні інновації з позицій доступності та неперервності освіти»



На курсах читали лекції із землеробства, молочного господарства, садівництва, бджільництва, а також основ сільськогосподарської кооперації. У ролі лекторів виступали агрономи та чиновники місцевої урядової організації.

Гроші на влаштування курсів виділяло губернське земство та департамент землеробства. У 1912 році організація Стародубських курсів коштувала 3600 крб [30, 5]. Після закінчення курсів влаштовувався іспит, який витримували, як правило, всі.

Наведені вище факти свідчать про те, що попит на сільськогосподарські знання з боку землеробського населення губернії неухильно зростав. Протягом другої половини ХІХ - початку ХХ століття в Чернігівській губернії за допомогою земства була створена мережа навчальних закладів з розповсюдження цих знань. Не всі ланки цієї мережі діяли однаково продуктивно. Головну роль відігравали сільськогосподарські школи та курси. У першу чергу це стосується курсів, адже вони були найбільш доступні для селян. Позитивну роль у розвитку системи сільськогосподарської освіти відігравали спеціалізовані училища, але ефективність їх роботи обмежувалась малочисельністю відповідних навчальних закладів. У цілому селяни і землевласники Чернігівської губернії через систему поширення сільськогосподарських знань, створену земством, отримували необхідні знання, що сприяло підвищенню продуктивності праці.

Отже, освіта – одна з головних сфер діяльності земства, на розвиток якої воно витрачало левову частину свого бюджету. Земство намагалося гідно оцінювати працю вчителів, допомагало у фінансуванні шкіл і навіть заохочувало благодійників до надання матеріальної підтримки закладам освіти. Метою земства було безкоштовне навчання, проте брак коштів не давав змоги реалізувати її. Незважаючи на перешкоди, рівень сільськогосподарських шкіл за часів діяльності земств значно зріс.

Список літератури

1. Свод постановлений Черниговского губернского земства (XIX – XXXV) сессий 1883-1899 с кратким сводом постановлений за время с 1865 по 1882 год. – Чернигов, 1902-1903.
2. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет / Б.Б. Веселовский. – Т. 3. – СПб.: Изд-во Поповой, 1911. – 320 с.; Васильчиков А.И. О самоуправлении. Сравнительный обзор русских и иностранных земских и общественных учреждений / А.И. Васильчиков: В 3 т. – СПб., 1869-1872.
3. Чарнолусский В.И. Земства и народное образование. Очерки из прошлого и настоящего земской деятельности в различных отраслях общественного образования / В.И. Чарнолусский. – Ч. 1. – СПб.: Тип. Лебедевой, 1910. – 186 с.; Фальборк Г.А. Всеобщее образование в России / Г.А. Фальборк. – Москва: Тип. И. Сытина, 1908. – 212 с.; Чижевский П. Всеобщее обучение и земство / П. Чижевский. – СПб.: Тип. Н. Стойковой, 1910. – 188 с.
4. Борисенко В. Борьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60-90 рр. ХІХ ст. – К., 1980. – 121 с.
5. Миколаєнко І.М. Історіографія діяльності земських установ України (1864-2001 рр.). – Автореф. дис. ... к.і.н.: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / І.М. Миколаєнко. – К., 2003. – 18 с.
6. Гуз О.М. Культурно-освітня діяльність земських установ на Україні (1864–1914): Дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Гуз. – К., 1997. – 217 с.; Курченко В.В. Діяльність земств України у розвитку освіти (1864–1914 рр.). – Автореф. дис. ... к.і.н.: спец. 07.00.01 «Історія України» / В.В. Курченко. – Харків, 1998. – 16 с.; Мармазова О.І. Просвітницька діяльність земств в Україні (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.): Дис. ... к.і.н.: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.І. Мармазова. – Донецьк, 1998. – 214 с.; Захарова І.В. Роль земств у розвитку народної освіти в Україні (1864-1917): Дис. ... к.і.н.: спец. 07.00.01 «Історія України» / І.В. Захарова. – К., 2002. – 220 с.



**Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції
професорсько-викладацького складу, науковців, аспірантів і студентів
«Роль інститутів освіти та науки у формуванні інноваційної культури суспільства»**

7. А. Гандиш Сільськогосподарська освіта на рубежі XIX – XX ст. у Чернігівській губернії // Сіверянський літопис. – 2001. – 5. – С. 109- 113
8. Яворський В. Про земство. – К., 1913. – 38 с.
9. Полное собрание законов Российской империи. – Изд-е. 2-е. СПб., 1867. (далі ПСЗР-2) – Т. 39. – №40457.
10. Свод постановлений Черниговского губернского земства (XIX – XXXV) сессий 1883-1899 с кратким сводом постановлений за время с 1865 по 1882 год. – Чернигов, 1902-1903.
11. Веселовский Б. История земств. – СПб., 1911. – Т. 2.с. 174-175
12. Доповідь губернському зібранню про сільськогосподарські школи // Земский сборник Черниговской губернии. – 1898. – 2-4.
13. Народное образование // Земский сборник Черниговской губернии. – 1888. – 3-5.
14. Земский сборник Черниговской губернии. – 1903. – 7.
15. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1238, оп.1, од.зб.8, арк. 10.
16. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 1238, оп.1, од.зб.374, арк. 3.
17. Сірополко Степан. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 448.
18. Земский сборник Черниговской губернии. – 1884. – 4-5.
19. Чередник А. Современная система школьного сельскохозяйственного образования и запросы к нему сельского хозяйства Украины. – Х.: Укргосплан, 1928. – 203 с. – /Труды гос. плановой комиссии/.
20. Описание Черниговской губернии. – Т. II. – Чернигов: тип. губ. земства, 1899. – 337
21. Земский сборник Черниговской губернии. – 1898. – 2-4. – с. 57-59.
22. Сельскохозяйственные учебные заведения, подведомственные департаменту земледелия, в конце 1895 г. – С-Пб. 1896. С. 29
23. Земский сборник Черниговской губернии. – 1911. – 5-6.
24. Миклашевский И.Н. Очерки из истории сельскохозяйственного образования в России. – СПб.: Тип. Н.И. Скороходова, 1893. – 66 с.
25. Центральний державний історичний архів України м. Київ, ф. 707, оп. 250, спр. 33.
26. ЦДІА України м. Київ, ф. 707, оп. 229, спр. 226.
27. ЦДІА України м. Київ, ф. 707, оп. 256, спр. 257, арк. 287.
28. Отчёт о народном образовании // Журналы заседений Черниговских земских собраний. – Чернигов, 1867. – С. 25
29. ЦДІА України м. Київ, ф. 707, оп. 182, арк. 4.
30. Черниговская земская неделя. – 1914. – 16. – С. 3-6.

В статтє на основє анализа источников и литературы рассматривается деятельность земских органов самоуправления в развитии сельскохозяйственного образования Черниговской губернии в конце XIX – начале XX вв. Подчеркивается, что основным источником финансирования учебных заведений были пожертвования земских собраний, благотворительных организаций и частных лиц. Отмечается, что земства сыграли решающую роль в становлении системы сельскохозяйственного образования Черниговской губернии

Черниговская губерния, земские органы самоуправления, образование, финансирование.

AGRICULTURAL EXTENSION IN THE PROVINCE OF CHERNIGOV (XIX - EARLY XX CENTURY)

V.V. Malyuga

СЕКЦІЯ 3

«Соціально-економічні аспекти управління якістю освіти і науки»

«Освітні інновації з позицій доступності та неперервності освіти»



On the base of analysis of sources and literature, the author describes the activity of Zemstvo government in the development of education in Chernihiv province in the late 19 th – the early 20 th centuries. It is emphasized that the donations of Zemstvo assemblies, charitable organizations and private persons were the main sources of educational funding. It is noted that Zemstvos played a crucial role in the development of public education in Chernihiv province.

Chernihov province, zemstvos self-government institutions, education, financing.